

Ha szombat, akkor könyvtár?

Mivel töltik az emberek hétvégi szabadidejüket, és milyen eséllyel lehetnek formálói a kultúráközvetítő intézmények — köztük a könyvtárak — a kialakulóban levő szabadidős szokásrendszernek? Az ötnapos munkahét általánossá válásakor és az új munkarend kialakításakor a Szombathelyi Megyei Könyvtárban mi is sokat foglalkoztunk ezekkel a kérdésekkel. Az új rendszerű foglalkoztatás első évét próbának is tekintettük: képes-e az intézmény eleget tenni környezete új igényeinek? Változtak-e, és ha igen, hogyan a könyvtárhasználati szokások az ötnapos munkahét következtében? Ezért 1983 októberében azzal a szándékkal kezdtünk hozzá olvasószolgálati statisztikai adataink elemzéséhez, hogy egyértelmű választ kaphassunk a címbebeli kérdésre. Úgy véltük, hogy két-, két és fél év forgalmi eredményei alapján tapasztalatainkat sikeresen vehetjük össze a számok igazságával.

1982 januárjában az intézmény úgy kezdte meg az ötnapos munkahét szerinti működést, hogy a nyitvatartási idő csökkentése nélkül, továbbra is a hét hat napján lehetővé tettük használóink számára a szolgáltatások teljes körének igénybevételét. Olvasóink feltételezett érdekeit szem előtt tartva a központi könyvtár olvasószolgálatot ellátó munkatársainak szabadnapja hetenkénti váltakozással a szombat, illetve a hétfő lett. Így *a hét minden napján teljes munkacsoportok (műszakok) dolgoznak a szolgálati helyeken*; más munkaterületről nem vontunk be könyvtárosokat az olvasók szombati ellátásába. Az egyszemélyes munkahelyeken — zeneműtár, fiókhálózat — rendszeres helyettes beállításával szerveztük meg a folyamatos nyitvatartást.

Döntésünk meghozatalakor azt reméltük, hogy Szombathely lakosai — mivel legtöbbszörnek állandóan a szombat a szabadnapjuk — könyvtárunkat is számításba veszik majd a szabadidő eltöltésének egyik lehetséges szin-

tereként. Ugyanakkor a „teljes készülség” jogságát megkérdőjelezte az a feltételezés, hogy a meghosszabbodott munkanapok, valamint a keresetkiegészítő elfoglaltság miatt a hét végén felszabaduló időt esetleg másfajta tevékenységek kötik le.

Feltételezésünk tehát az volt, hogy a szolgálati helyek igénybevétele az ötnapos munkahét miatt nem fog lényegesen csökkenni, de — ismerve az olvasás helyét az utóbbi évek szabadidő-szerkezetében — annak növekedésével sem számolhatunk.

Igazolódtak-e feltevéseink?

A bizonyítékok felsorakoztatását számokkal kell kezdenem. A közölt adatok szándékom szerint erősítik majd megállapításaim hitelét. Tájékoztatásul mindenekelőtt egy tény: a központi könyvtár számokban mérhető 1981-es és 1982-es forgalmát összevetve megállapítható volt, hogy a megyei könyvtár látogatottsága kissé mérséklődött. A gyermekkönyvtár látogatási mutatószámának csökkenése (12,1-ről 11,6-ra) egyértelműen jelezte, melyik az a használói csoport, amelynél ennek okait keresnünk kellett.

1981-ben egy nyitvatartási napon átlagosan 103, 1982-ben pedig 93 látogató kereste fel a gyermekkönyvtárat. Ezzel szemben szombaton a látogatók száma 1981-ben átlagosan 77, 1982-ben 73 volt. Tehát a szombati napokon az ötnapos munkarendet megelőzően is mérsékelt volt a látogatottság, mint a munkanapokon, a két év átlagát tekintve viszont a csökkenés a munkanapokon volt nagyobb! A szombati látogatások aránya a teljes évihez képest növekedést mutatott: a szombati látogatások az egész évnek 1981-ben 12,3, 1982-ben 12,5 százalékát tették ki. Mindezek alátámasztották azt a megfigyelésünket, hogy a szülők és a

nagyobb testvérek hosszúra nyúló napi elfoglaltsága csökkentette a gyermekek könyvtárba járásának esélyeit. Ez az ok önmagában természetesen nem elegendő magyarázat a látogatók gyakoriságának mérséklődésére, de szerepét nem lehet elvitatni.

A *felnőttek olvasószolgálatában* viszont a napi látogatottság a vizsgált években lényegében változatlan maradt: 1981-ben átlagosan 337, 1982-ben pedig 336 látogatót fogadtunk egy nyitvatartási napon. A szombati igénybevétele itt ugyancsak gyengébb volt (223) a két szabadnap általánosság válása előtt is, és 1982-ben tovább mérséklődött (209-re). Bár a számok összevetésekor figyelembe kell vennünk, hogy a szombati nyitvatartás e részlegben hagyományosan (a csütörtök, illetve később a hétfő kivételével) 3 órával kevesebb, mint a hét más napjain, mégis egyértelműnek látszott, hogy a könyvtár vonzása a szabadnapokon gyengült. A felnőttek szombati látogatásai 1981-ben az egész évnek 10,1 százalékát tették ki, a következő évben viszont csak 9,6 százalékát.

Áttekintettük a *szombati könyvtárhasználat évszakonkénti alakulását is.* A két év viszonylatában megállapítható volt, hogy a nyári látogatottság 1982-ben jóval alatta maradt a korábbi éveknek. Amíg 1981-ben a felnőttek olvasószolgálatában két olyan hónap (július és augusztus) adódott, amikor a szombati látogatás mértéke az éves szombati átlagnak 54—58 százaléka volt, addig 1982-ben e két hónapban 40, illetve 34 százalékra esett vissza az arány. A gyermekkönyvtári szolgáltatások nyári igénybevétele még ennél is nagyobb csökkenést mutatott: 1982 júliusában és augusztusában például az éves szombati átlagnak csak 28—30 százalékát tette ki (azt megelőzően 49—39 százalékát). Volt tehát a nyár során néhány olyan hónap, amelynek szombatjain csak 100 körüli látogató kereste fel az intézményt. Ebben feltételezhetően igen nagy szerepet játszottak a hétvégi közös családi programok, amelyek többségének helyszíne a megnövekedett szabadidő első évében természetes módon nem a könyvtár volt. Ezt igazolják *1983-as eredményeink is, a nyári könyvtárhasználat mértéke ugyanis megközelítően visszaállt az 1981-es szintre!* A júliusi és az augusztusi szombatok látogatási atlaga 1983-ban a felnőttek olvasószolgálatában az éves átlag 50—57 százalékát, a gyermekkönyvtárban 39—46 százalékát tette ki. A *zeneműtárban* — ahol elsősorban felnőtt érdeklődőkkel számolhatunk — hasonlóak a tapaszta-

latok. A részlegben a napi látogatók átlagos száma 1981-ben 28 volt, a szombatiaké pedig 21. Az ötnapos munkarend első évében a két átlag különbsége nagyobb lett: a napi átlag meghaladta a 30-at, szombatonként viszont csak 19-en igényelték a szolgáltatásokat. (A zeneműtár 1983 végéig csak minden második szombaton tartott nyitva, a szolgáltatási idő pedig mindössze két napon haladta meg a 4 órát!)

Az előbbi adatok igazolták feltevésünk helyességét: *a szolgáltatások szombati igénybevételenek mértéke az ötnapos munkahét bevezetése után is a korábbi évvel majdnem azonos szinten maradt.* A központi intézmény 1981-ben szombatonként átlagosan 321 látogatást regisztrált, és ez a szám a következő évben csupán hússzal lett kevesebb. A nyári hónapok viszont, átmeneti jelleggel ugyan, de mégis érzékelhető mérséklődést eredményeztek. Az eltelt időszakra visszagondolva nem kis öröm számunkra, hogy intézményünk anélkül vált a város lakosainak szabadidős színterévé, hogy bármiféle mesterkéltséggel, addig nem alkalmazott közönségcsalogató tevékenységbe fogott volna. Teljes terjedelmében és mélységében érvényesülni engedték csupán a könyvtárnak mint intézménynek sajátos jegyeit! Hittünk a felkínált lehetőségek szabad választásának vonzerejében! A gondjainkra bízott sokféle dokumentum és eszköz, a hozzáférhetőség és a közönség korrekt tájékoztatása a várt hatást eredményezte. A gyermekek számára terveztünk és terveztünk ugyan színes csoportos foglalkozásokat, de ezeket is csak akkor valósítjuk meg, ha elképzelésünk megnyeri látogatóink tetszését.

Kölcsönzőhely vagy művelődési színtér?

Változtak-e látogatóink könyvtárhasználati szokásai?

Több éve már, hogy a helybenhasználat folyamatos növekedésének lehetünk tanúi. 1981-ben például a felnőttek olvasószolgálatát a látogatók 32 százaléka kizárólag helybenhasználat céljából kereste fel, a következő évben arányuk 36,4 százalékra nőtt. Milyen pozícióit vívtak ki e tekintetben a szombatok? Első halálra talán meglepő, de a szabadnapokon ennek fordítottját figyelhettük meg: 1982-ben a kizárólagos helybenhasználat gyengült, a *több célú felkeresés* és a kölcsönzőhely-szerep erőse-

dött. (1982-ben hétfélig látogatóink 26,7 százaléka csupán helyben dolgozott vagy egyszerűen csak időt töltött a könyvtárban; ez az arány a megelőző évben 32,6 százalék volt.) Úgy látjuk, ebben a szokásváltásban a meghosszabbodott munkanapok számottevő tényezők. Mind többen gondolkodnak úgy, hogy az olvasnivaló kiválasztását egybekötik képeslapok, folyóiratok átnézésével is, erre a tevékenységre ritkábban, de egy-egy alkalommal több időt fordítanak. Emellett szombatoként megerősödött a könyvtár „munkaszoba” jellege: *tartósbabb helybendolgozás* figyelhető meg. Sokan órákat töltenek el az olvasóteremben, dokumentumok tucatjait használják, és ennek során számítanak a tájékoztató könyvtárosok segítségére is. Főleg diákok, szervezett, iskolarendszerű oktatásban részt vevő felnőttek, publikációra készülő szakemberek választják ezt a lehetőséget.

Érdekes volt számunkra, hogy a helybenhasználat mértékében számottevő évszakok szerinti hullámzás a felnőttek körében nem mutatkozott, az arányok a nyári hónapokban is változatlanok maradtak. Vagyis a látogatók egyharmada csak helybenhasználóként volt jelen, kétharmada kölcsönzött is! Ezzel szemben a *gyermekkönyvtári* helybenhasználat igen nagy eltéréseket mutatott, 20 és 40 százalék között gyakran változott. Ennek oka az, hogy a 14 éven aluliaknál az iskolai igények sokkal

erősebben ható tényezők, mint a saját, még alakulóban levő szokásrendszer. A szolgáltatás igénybevétele tehát nemegyszer napi feladataik függvénye.

A *zeneműtár* forgalmát — érthetően — sokkal erőteljesebb helybenhasználat jellemzi, mint a másik két részlegéét. A látogatók több mint 60 százaléka hallgatja vagy olvassa a dokumentumokat szombatoként. Az 1981 után megfigyelhető mérséklődés (66-ról 63 százalékra) a hét valamennyi napjára jellemző, és fiatal szolgáltatásunknak, a hangzó dokumentumok kölcsönzésének növekvő népszerűségét jelzi.

Kíváncsiak voltunk a *szombati nyitvatartási idő napszakonkénti* kihasználtságára is, ezért 1983 áprilisában és májusában valamennyi szombaton időpont, illetve -tartam szerint is részletezve rögzítettük a látogatások alakulását. Ennek tanúsága szerint a délelőtti nyitvatartó részlegekben 10 és 13 óra között fordult meg a legtöbb látogató. Dél körül mérséklődött az érkezők száma, majd a zárás előtti két órában a használat mértéke újra megközelítette a délelőtti. Adatgyűjtésünk a látogatási csúcsok regisztrálására is kiterjedt. A felnőttek közül valamennyi megfigyelt napon 15 óraker tartózkodtak a legtöbben a könyvtárban. A gyermekkönyvtárban 11 óraker mérték a csúcst. Jól jellemzi a könyvtárhasználati szokásokat, hogy az említett hónap legforgalmasabb szombatján a zárás előtt egy órával az olvasószolgálati térben 39 felnőtt tartózkodott, a foglalt ülőhelyek száma 35 volt, vagyis négy fő kivételével valamennyien olvastak, jegyzeteltek!

Ahogy azt korábban már említettem, a *kölcsönzés* kétséget kizáróan intézményünk egyik legkeresettebb szolgáltatása, ezért annak is áttekintettük szombati alakulását. Ahogy a szombati látogatószám kisebbnek mutatkozott az éves napi átlagnál, ugyanúgy mérsékeltebb volt a kölcsönzési forgalom is: a felnőttek körében 1981-ben az éves napi átlag 75,2 százaléka, 1982-ben 73,1 százaléka; a gyermekeknél 76,7, illetve 76,4 százaléka. (Az éves napi kölcsönzési átlag 1981-ben 1009 kötet a felnőtteknél, 219 kötet a gyermekek körében. 1982-ben a 14 éven felüliek esetében az átlagos forgalom 977 kötet, a 14 éven aluliaknál 195 kötet.) A két év adatait összehasonlítva tehát — összefüggésben az intézményt felkeresők számával — valamelyest gyengébb kölcsönzési forgalmat mértünk 1982-ben, mint azt megelőzően, de az éves szombati átlag — a felnőtteknél 715, illet-

ve a gyerekeknél 149 kötet — így is az éves forgalom jelentős tényezője. (1981-ben a felnőttek körében 759, a gyermekek körében 168 kötetes szombati kölcsönzést rögzítettünk átlagban.) Az egész évi forgalom mérséklődése miatt a felnőttek szombati kölcsönzése a teljesnek változatlanul 11,7 százaléka volt, míg a gyermekeké 11,7 százalékról 12,2 százalékra emelkedett 1982-ben!

Igen érdekes képet mutat a *könyvtárhasználat mértékének naponkénti* alakulása is. Két év *mintavételi* hónapjainak adatai alapján a hét napjait „kedveltségi rangsorba” állítottuk. A levonható következtetések mellett a teljes adatsor közlését is érdekesnek látom.

Felnőttek szolgálata

1981	A látogatók száma	A kölcsönzött kötetek száma
1. hétfő	382	1113
2. kedd	375	1057
3. péntek	345	994
4. szerda	340	912
5. csütörtök	293	833
6. szombat	213	683

1982	A látogatók száma	A kölcsönzött kötetek száma
1. péntek	355	1067
2. kedd	350	1054
3. szerda	348	1017
4. csütörtök	340	1005
5. hétfő	333	991
6. szombat	177	619

Első megállapításként mindjárt az kínálkozik, hogy a felnőttek könyvtárhasználati szokásaiból (többnyire egyéni látogatás, a kölcsönzés erőteljes igénybevétele) következően mindkét évben azonos a napok látogatási és kölcsönzési intenzitás szerinti sorrendje.

Az adatok azonban egyértelműen bizonyítják azt is, hogy a nyitvatartási órák száma elsődlegesen befolyásolja a könyvtár igénybevétele mértékét. A használati mutatók a rövidebb nyitvatartási napokon csökkennek csak lényegesebben; emiatt állt 1981-ben utolsó előtti helyen a csütörtök. (Kölcsönzési idő 1981-ben: hétfőn, kedden, szerdán és pénteken

10—20 óráig; csütörtökön 14—20 óráig; szombaton 10—17 óráig. 1982-ben: hétfőn 14—20 óráig, kedden, szerdán, csütörtökön és pénteken 10—20 óráig, szombaton 10—17 óráig.) A nyitvatartási idő módosulása az 1982. év adatain egyértelműen nyomon követhető: a hatórák nyitvatartási nap (az új rend szerint a hétfő) helyezési száma az 5. maradt.

Bizonyos szokásváltozás jelei is kiolvashatók az adatokból. 1982 legforgalmasabb napja a péntek. Ezzel igazoltnak látjuk azt a megfigyelésünket, hogy a hosszú hétvége erőteljesen készíti olvasmánykiválasztásra a felnőtteket. Emellett a hétfő — a szabadnapok utáni nap — változatlanul tartja „rangját”! 1981-ben vezette a sort, 1982-ben a hatórák szolgálatai idejével úgy szorult az utolsó előtti helyre, hogy a legforgalmasabb pénteki naptól mindössze 22 látogatóval maradt el!

A gyermekkönyvtári adatok az előbbinél hullámzóbb könyvtárhasználatot mutatnak. A két alapadat itt nem eredményezte a napok azonos sorrendiségét. A változások és szóródások mögött a részleg igénybevételeinek sajátosságai állnak, egyebek között a gyakoribb csoportos foglalkoztatás, valamint az iskolai igények nagy befolyásoló szerepe.

Gyermekkönyvtár

1981	A látogatók száma	A kölcsönzött kötetek száma
1. hétfő	115	hétfő 258
2. kedd	103	kedd 221
3. szerda	99	szerda 206
4. péntek	83	péntek 158
5. szombat	79	csütörtök 154
6. csütörtök	77	szombat 146

1982	A látogatók száma	A kölcsönzött kötetek száma
1. szerda	106	szerda 204
2. péntek	99	kedd 195
3. csütörtök	90	péntek 190
4. kedd	88	hétfő 184
5. hétfő	77	csütörtök 161
6. szombat	60	szombat 130

Láthatjuk, hogy 1981-ben a felnőttekéhez hasonlóan a hétfő vezetett. A látogatók számában a 4 órás csütörtök állt a sor végén, a

kölcsönzésben a szombat. (Kölcsönzési idő 1981-ben: hétfőn, kedden, szerdán és pénteken 10—18 óráig; csütörtökön 14—18, szombaton 10—17 óráig. 1982-ben: hétfőn 14—18 óráig, kedden, szerdán, csütörtökön és pénteken 10—18, szombaton 10—17 óráig.) A nyitvatartás módosulása — ha nem okozott is változást a sorrendben — látszik az igénybevételén: a látogatószámban a hétfő az utolsó előtti, a kölcsönzésben viszont csak a középmezőnyig esett vissza. Érdekes, hogy számszerűen meg egyezett a két év legrövidebb nyitvatartású napjának átlagos látogatószáma (77). A kialakult sorrendek azt is mutatják, *milyen jelentősége van a szombati szabadidő eltöltése szempontjából jelenleg a könyvtárnak: a hét legrövidebb nyitvatartású napja mindkét évben megelőzi a szombatot annak ellenére, hogy a szolgáltatások igénybevételére ekkor egy órával több idő áll rendelkezésre!*

Az igénybevétel oldaláról nézve itt akár be is fejezhetném mondanivalómat. Bár elemzésünk — mivel csupán a szolgáltatások töredékének igénybevételi adatait vizsgálja — korántsem tekinthető teljesnek, mégis úgy véljük, az eddigiek meggyőzően igazolják, hogy a címben feltett kérdésre igen is, nem is a helyes válasz! Ennél teljesebb képet csak úgy kaphatnánk, ha áttekintenénk a tanácsadó—ajánló tevékenység, a tájékoztatás és az úgynevezett kiegészítő vagy technikai szolgáltatások igénybevételének alakulását is. Másrészt viszont hihetünk abbéli tapasztalatainknak, hogy a magasabb szintű szolgáltatások igénylése — legalább irányzatában — követi az alapszolgálat-

tások kihasználtságának mutatóit. Meggyőződésem, hogy a tükör, amit magunk elé tartotunk, nem torzít! Könyvtárunk szabadidős értéke vagy értéktelensége nem az ötnapos munkahét rovására írható. A kialakult helyzet híven tükrözi az olvasói szokások és a társadalmi lehetőségek, igények hazai helyzetét.

Mit hozott az ötnapos munkahét a könyvtárosok számára?

Mindenekelőtt az átlagostól eltérő foglalkoztatást! Azt, hogy a szinte kizárólag nőkből, családayákból álló csapatnak le kellett mondania a családjáéval egybeeső szabadnapok előnyeiről. A hivatás kényszeréből vállalt és viselt hátrányok ellensúlyozásaként — élve a törvény adta lehetőséggel — a két műszakos munkatársak számára 1982. január 1-től életbe lépett a 40 órás munkahét, az idei évtől pedig a műszakpótlék.

A váltakozó szabadnapos munkarend helyesnek bizonyult. Elemzésünk tanúsága szerint a lakosság változatlanul igényli a teljes értékű könyvtári szolgálatot a szombati napokon is. Ennek pedig csak teljes létszámú személyzet képes a kívánt színvonalon eleget tenni. *Az ügyeleti rendszerrel szervezett működés erősen sértette volna a könyvtárhasználók érdekeit.*

A mérsékelt forgalmú nyári hónapokban sem kihasználatlan a munkaidő, a könyvtárosokat nem nyomasztja a feleslegesség érzése.

A nagy létszámú olvasószolgálati osztályt ugyan erősen terhelik a nyári szabadságok. Ilyenkor a törvényes távollétek mértéke olyan nagy, hogy az tartósan három, esetenként négy munkatárs egyidejű hiányát jelenti. Így általánosan jellemző, hogy az olvasók közvetlen ellátásának feladatai kitöltik az éppen dolgozók munkaidejét.

Az új munkarend továbbá gondosabb vezetői szervezést, felelősebb önszervezést, nagyobb tűrőképességet tett szükségessé, mivel az áttérés óta csökkent azoknak a munkaóráknak a száma, amelyeket az olvasószolgálat nem az olvasók közvetlen ellátására fordíthat. A korábbi munkarend kéthetes ciklusában 5 ilyen nap volt; dolgozónként 28,5 órás munkaidővel. Most az idő — a fél nyolcas munkakezdet nyereségével együtt is — 26 órára zsugorodott. A korábbi egy nap helyett ugyanis hetente két napon dolgozik egy-egy munkacsoport a szolgálati helyeken. Ez a 26 órányi idő azonban nemegyszer kevésnek bizonyul bibliografizálásra, segédletek előállítására, a kurrens tájékoztatók szerkesztésére, az állományalakítással kapcsolatos teendőkre, de a sort további feladatokkal is folytatni lehetne. Emiatt — különösen a hiányzásokkal is nehezített időszakokban — az olvasószolgálati időben is végeznek a tájékoztató könyvtárosok anyaggyűjtő, szerkesztő stb. munkákat, ami kellő figyelem hiányában elvonhatja az energiát a személyes kap-

csolatteremtés feladataitól. Tapasztaltuk, hogy a nem tervezhető távollétek átmenetileg nehéz helyzeteket teremthetnek, ilyenkor a tennivalók ellátása fárasztóbb, az átlagosnál nagyobb igénybevételt követel. Ezekben a nehéz helyzetekben a társadalmi környezet intézményünkkel szembeni igényeinek sikeres kielégítéséből származó öröm meg-megújuló erőforrásunk.

Bár a szolgálatot hivatásszerűen gyakorló munkatársak tudják, hogy a felkinált lehetőségek még koránt sincsenek teljesen kihasználva, mégis vallják, hogy vállalt kötelezettségeiknek úgy tesznek eleget, ha a hozzáférhetőséget nem a jelenlegi igények szintjén teremtik meg, esetleg korlátozásokkal visszafogják. A mi munkánk a szó nemes értelmében „humán szolgáltatás”, sajátos eszközeinkkel a „politikai szegénység” felszámolására hivatott. Bengt Börjeson *Terápia* című könyvében azt a helyzetet nevezi így, amelyben az ember nem képes kihasználni saját lehetőségeit, erőforrásait, vagyis igények támasztása, igényeknek való megfelelés szándéka nélkül él. Meggyőződésem, hogy ez egyebek között társadalmunk szabadidő-gazdálkodására is érvényes. És a könyvtáraknak mindent el kell követniük annak érdekében, hogy a megállapítás egyre több állampolgár esetében érvényét veszítse.

Pallósiné Toldi Márta

Sátor és környéke

Könyvárus voltam az ünnepi könyvhéten. A sok emlékezetes élmény közül válogattam ezt a néhány tréfás esetet:

Középkorú asszonyok közelednek a sátorhoz — a fürgébb odakiált a barátnőjének: Ne gyere ide, Juli, nincs itt más, *csak* könyv!

A reggeli verőfényben borostás, vasutas egyenruhás férfi lép hozzám: Beretvapenge van?

Nagymama az unokájával sétálgat a téren.

Unoka: Nagyi vegyél nekem könyvet, legalább azt a macisat vedd meg!

Nagymama: Mondtam már Csabika, hogy nem veszek, különben is van már otthon *két* meséskönyved!

Kis család — papa, mama, négyéves forma kislány. Mindenki kap könyvet, az otthon maradt Öcsike leporellót. A kislány a mamához fordulva: Ezt aztán rághatja az Öcsi!

Repka Magdolna